

2. *Баніна, М.* Кваліфікація фахівця бібліотечної справи / М. Баніна // Вісн. Книжк. палати. – 2002. – № 2. – С. 34–37.

3. *Петрова, Л. Г.* Бібліотека в умовах суспільно-економічних змін / Л. Г. Петрова. – К. : НПБ України, 2003. – 302 с.

4. *Петрова, Л. Г.* Сучасні технології вищої бібліотечно-інформаційної освіти / Л. Г. Петрова. – К. : НПБ України, 2005. – 68 с.

5. *Чачко, А. С.* Современная библиотека в процессе трансформаций : монография / А. С. Чачко. – К. : [б. и.], 2003. – 140 с.

УДК 379.8.014.3

Г. П. Пустовіт, *д-р пед. наук, професор, учений секретар Відділення теорії та історії педагогіки АПН України*

ПОЗАШКІЛЬНА ОСВІТА І ВИХОВАННЯ В СУЧАСНИХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ВИМІРАХ

У статті висвітлено актуальні питання модернізації національної системи освіти загалом й актуальні питання реформування змісту позашкільної освіти зокрема, яка визначально орієнтована на вільний вибір особистістю форм і методик навчально-виховної діяльності.

Ключові слова: *позашкільна освіта і виховання, зміст освіти і виховання, типологія позашкільних закладів.*

Модернізація національної системи освіти здійснюється сьогодні у контексті оновлення загальноєвропейських і світових гуманістичних освітніх парадигм і пов'язана з визнанням значущості знань як рушійної сили суспільного прогресу та добробуту. Ці зміни стосуються створення нових освітньо-виховних моделей, перегляду змісту навчально-дидактичних матеріалів, форм і методів навчання і виховання молодого покоління. Набуття молоддю знань, інтелектуальних умінь і практичних навичок, їх трансформація на досвід пізнання навколишнього світу, пошук свого власного місця в ньому стає можливим за умови обґрунтування і розробки сучасних методологічних основ освіти і виховання учнів. Розв'язання цієї проблеми особливо актуалізується в контексті визначення теоретичних засад розвитку освіти і виховання учнів у вільний від навчання в загальноосвітній школі та інших навчальних закладах час, зокрема у позашкільних навчальних закладах, зміст освіти і виховання в

яких ґрунтується, насамперед, на особистісних інтересах і потребах дитини. Відтак навчально-виховний процес передбачає особистісно орієнтований підхід до його побудови на принципах науковості, полікультурності, системності, інтегративності, єдності освіти і виховання та на засадах гуманізму і демократії. Провідним у цих процесах є формування у свідомості особистості наукової картини світу, громадянської позиції стосовно довкілля, активності у застосуванні здобутих знань у практичній діяльності. Саме тому важливим є актуалізація та розгляд філософсько-культурологічного, соціально-педагогічного і психолого-педагогічного аспектів теорії пізнання як методологічної основи позашкільної освіти і виховання учнів.

За такого розуміння проблеми поняття «освіта і виховання» трактується нами як суспільно чи самостійно організований процес і як результат соціалізації особистості, її індивідуального становлення, як засіб створення людиною власного образу, неповторної індивідуальності, духовності та творчого начала за умови збереження національної ідентифікації. Якщо метою і результатом сучасного освітньо-виховного процесу є особистість, то змістом цього процесу є її становлення як суб'єкта діяльності й соціальних відносин, а отже її інтелектуальний, духовний і фізичний розвиток, що підтверджує необхідність удосконалення змісту освіти на всіх її рівнях. У контексті означеної проблеми незаперечно важливе значення має надаватися удосконаленню змісту позашкільної освіти «...як невід'ємної частини цілісної системи освіти України» [3]. Актуальність реформування змісту позашкільної освіти посилюється тим, що ця система визначально орієнтована на вільний вибір особистістю видів і форм діяльності, формування її особистих уявлень про соціокультурне і соціоприродне середовище, розвиток пізнавальної мотивації і творчих якостей. Тому позашкільна освіта має розглядатися як така, що виявляє найближчі перспективи розвитку особистості в різних соціальних й освітньо-виховних інститутах, в якій позашкільні заклади мають стати центрами мотиваційного розвитку особистості, її самореалізації і професійного самовизначення.

Отже, перехід позашкільних закладів у новий якісний стан збігається у часі з усвідомленням позашкільної освіти не тільки як надзвичайно актуального явища для подальшого розвитку

освітнього простору України, але і як однієї зі складових розвитку педагогіки. Тому позашкільна освіта не може розглядатись як додаток до школи, цей вид освіти – самостійний, самоцінний – ніколи ніякою школою замінений не буде, оскільки чим вище якісний рівень шкільної освіти, тим ширшим стає спектр освітніх інтересів і запитів особистості, які сама загальноосвітня школа задовольнити не в змозі [4]. Зазначене вище дає підстави для визначення змісту поняття «позашкільна освіта і виховання», яке у сучасному світоглядному контексті за своєю сутністю є безперервним, логічно побудованим процесом, що не має фіксованих термінів завершення (як у часовому інтервалі, так і в географічних межах його здійснення) і в логічній єдності та послідовності трансформується із однієї стадії в іншу – від створення умов для творчої діяльності дітей і підлітків до забезпечення їхнього співробітництва у творчому процесі чи реалізації особистісного творчого потенціалу. В основу цього процесу покладено застосування сукупності як традиційних, так й інноваційних форм, методів і засобів, які реалізуються в системі, взаємодоповнюючи один одного, чи кожний окремо. За таких умов висока ефективність позашкільної освіти і виховання дітей та учнівської молоді забезпечується творчою працею педагогічного колективу позашкільного навчального закладу, фахівців із найрізноманітніших галузей знань, що зі свого боку дає змогу не лише здійснювати поглиблену навчально-виховну роботу з учнями, але й створювати умови для професійного самовизначення особистості та надання їй додаткової допрофесійної підготовки [5].

Позашкільна освіта і виховання здійснюються диференційовано відповідно до індивідуальних можливостей, інтересів, нахилів, здібностей вихованців, учнів і слухачів з урахуванням їхнього віку, психофізичних особливостей, стану здоров'я, у різноманітних організаційних формах: заняття, гурткова, клубна робота, урок, лекція, індивідуальні заняття, конференція, семінар, читання, вікторина, концерт, змагання, тренування, репетиція, похід, екскурсія, ексспедиція, практична робота в лабораторіях, майстернях, теплицях, на науково-дослідних земельних ділянках, сільськогосподарських та промислових підприємствах та у межах інших форм, передбачених статутом. Позашкільна освіта і виховання здобуваються громадянами у позаурочний час у позашкільних навчальних закладах та інших навчальних закладах як центрах позашкільної освіти і

виховання незалежно від підпорядкування, типів і форм власності, зокрема і в школах соціальної реабілітації, міжшкільних навчально-виробничих комбінатах, професійно-технічних та вищих навчальних закладах I–II рівнів акредитації. Здобуття позашкільної освіти і виховання ґрунтується на принципі добровільності вибору типів закладів та видів діяльності, а також здійснюється за участю батьків або осіб, які їх замінюють, трудових колективів, громадських організацій, товариств, фондів [1, 4]. Отже, головною тенденцією освіти і виховання учнів у позашкільних навчальних закладах стає формування системи ціннісного ставлення особистості до соціального і природного довкілля та самої себе. Набуває сили тенденція до гармонійного поєднання інтересів учасників виховного процесу: вихованця, який прагне вільного саморозвитку і збереження своєї індивідуальності; суспільства, зусилля якого спрямовані на моральний розвиток особистості; держави, зацікавленої у тому, щоб діти зростали громадянами-патріотами, здатними забезпечити країні гідне місце у цивілізованому світі.

Це дає підстави стверджувати, що сучасному вихованню порівняно з освітою у позашкільних навчальних закладах має бути повною мірою властива випереджувальна роль у демократичному процесі, воно мусить ставати засобом відродження національної культури, припинення соціальної деградації, стимулом пробудження таких моральних якостей, як совість, патріотизм, людяність, почуття власної гідності, творча ініціатива, підприємливість тощо.

Актуальність модернізації змісту позашкільної освіти і виховання сьогодні посилюється як необхідністю подолання негативних явищ, притаманних сучасному українському суспільству, так і тим, що ця система визначально орієнтована на вільний вибір особистістю видів і форм діяльності, формування її особистих уявлень про соціокультурне і соціоприродне середовище, розвиток пізнавальної мотивації і творчих здібностей та таланту. Тому позашкільні освіта і виховання мають розглядатись як такі, що виявляють найближчі перспективи розвитку особистості в різних соціальних й освітньо-виховних інститутах, серед яких позашкільні заклади мають стати центрами мотиваційного розвитку особистості, її професійного самовизначення і самореалізації.

Ефективне вирішення цих завдань позашкільними навчальними закладами можливе за умови визначення й обґрунтування змісту провідних напрямів подальшого розвитку системи позашкільної освіти, серед яких виокремлено *організаційно-педагогічний напрям*, у межах якого позашкільні навчальні заклади разом із загальноосвітніми школами, професійними та вищими навчальними закладами *мають складати в регіонах України різнорівневу і водночас цілісну освітньо-виховну систему*, яка індивідуалізує інтелектуальний, духовний і фізичний розвиток дитини в межах єдиного освітнього і соціокультурного простору держави. За умови створення такої системи позашкільні заклади будуть забезпечувати:

- динамічність, диференціацію та індивідуалізацію навчально-виховного процесу як соціального явища, яке є природною складовою життя дитини і дозволяє ефективно розкривати та реалізувати її життєві та освітні потреби;
- стимулювання творчої активності дитини, учня, студента, розвиток їхніх задатків щодо самостійного вирішення навчальних та виховних, а отже і життєвих проблем, за умови постійного самовдосконалення і самоосвіти;
- активне і дієве засвоєння змісту позашкільної освіти, застосування здобутих знань, умінь та навичок у будь-яких життєвих ситуаціях;
- узагальнення життєвого досвіду дітей, учнів та студентської молоді на основі формування їхньої системи цінностей, вироблення здатності самостійного оцінювання життєвих ситуацій і побудови на цій основі системи цінностей власної поведінки в соціокультурному середовищі;
- сприйняття особистістю наукових знань із врахуванням їх тенденції до варіативності та оволодіння спеціалізованою мовою наук у малих творчих групах юних дослідників;
- наступність змісту різних рівнів освіти і виховання з урахуванням еволюції свідомості особистості та розвитку всієї різноманітності її життєдіяльності.

Наступним напрямом є *функціонально-змістовий*, у межах якого позашкільні навчальні заклади мають забезпечити ефективну соціалізацію особистості, тобто створити ефективні умови інтеріоризації наукових знань та суспільного досвіду в спільній діяльності учнівського і педагогічного колективу (навчально-пізнавальної,

діяльнісно-практичній, комунікативній). Однак ця функція позашкільного закладу може бути реалізованою за умови, якщо у зміст освіти будуть закладені механізми адаптації, життєтворчості, рефлексії, збереження індивідуальності.

Логічним продовженням є *гуманістична функція* позашкільної освіти і виховання, виконання якої забезпечить створення комфортних умов для самореалізації й самоствердження особистості, задоволення її інтелектуальних і духовних потреб та особистої свободи, захисту прав дитини, поваги до неї та визнання її гідності.

Важливою функцією, якщо ми говоримо про необхідність створення в регіонах України різномірневої і водночас цілісної освітньо-виховної системи, є *культурологічна функція* позашкільної освіти і виховання. Саме завдяки їй має здійснюватись трансформація, відтворення і збереження у свідомості особистості досягнень вітчизняної і світової культури, культури спілкування на рівні сім'ї, учнівського колективу, громади. Не менш важливим у межах реалізації цієї функції позашкільної освіти є вироблення знань і умінь, котрі забезпечують процеси національної ідентифікації.

Отже, поєднання цих функцій в логічній єдності у навчально-виховному процесі позашкільного навчального закладу дозволяє визначити соціальну спрямованість позашкільної освіти і виховання, реалізація якої на практиці буде ефективною за умови усвідомлення особистістю і, головне, дотримання нею у майбутньому політичних, економічних, правових, моральних норм українського суспільства.

Таким чином, враховуючи зазначене вище, ми підійшли до визначення ще однієї важливої функції – *створення умов для рівного доступу до якісної освіти*. Аналіз сучасних тенденцій розвитку позашкільної освіти дозволяє констатувати, що нині позашкільний навчальний заклад, як ніякий інший, навіть за складних умов фінансового, матеріально-технічного забезпечення, є широкодоступним закладом освіти, який забезпечує комфортні умови для здобуття дітьми і учнівською молоддю додаткових знань, умінь та навичок за інтересами; сприяє розвитку, стимулюванню та реалізації їхнього духовного і творчого потенціалу, професійному самовизначенню та допрофесійній і навіть у деяких випадках професійній підготовці.

Це в сукупності підводить нас до визначення третього напряму – *науково-методичного*. Розв'язання визначених у його межах

проблем повинно у найближчій перспективі забезпечити удосконалення якості позашкільної освіти і виховання, а отже розширення та поглиблення змісту здобутих додаткових знань, сформованих умінь та навичок учнів і, як результат, має забезпечити необхідний рівень функціональної адаптації особистості до умов сучасного суспільства *відповідно до індивідуальних особливостей, інтересів та потреб*.

Отже, цей напрям має забезпечувати:

- високий рівень знань учнів на всіх рівнях позашкільної освіти, де провідним є формування умінь самостійно їх здобувати і застосовувати на практиці;
- створення умов для залучення до активної навчально-пізнавальної, соціально значущої діяльності кожного з учнів;
- формування творчої особистості учня, а отже творчої спрямованості, розвиток творчих рис, творчої самосвідомості, творчих якостей інтелекту, її творчих психічних якостей;
- вироблення навичок пошукової і дослідницької діяльності, які сприяють розвитку критичного мислення і, як результат, забезпечують формування наукового світогляду особистості;
- підвищення мотивації до спільної діяльності в групі, співробітництва, формування комунікативних умінь;
- формування в учнів уявлень про діалог культур як безальтернативної філософії функціонування сучасного соціокультурного середовища.

Таким чином, аналіз означеного вище дає право констатувати, що *в ієрархії цілей позашкільної освіти і виховання ментальні характеристики особистості мають стати пріоритетними*, тоді й інші складові освітньо-виховної системи (зміст, форми, методи, засоби її реалізації) будуть логічно усвідомлені і спрямовані на формування особистісно і суспільно значущих світоглядних якостей людини [2]. Серед інших важливих напрямів розвитку системи позашкільної освіти і виховання ми визначаємо *структурно-організаційний*, у межах якого ці процеси будуть прогресивними за умови збереження (науково і організаційно-педагогічно обґрунтованої оптимізації) мережі позашкільних навчальних закладів, з обов'язковим поступовим зростанням їхньої кількості та створенням інших освітньо-виховних осередків позашкільної роботи, особливо у містах, районних центрах та на базі сільських шкіл; модернізації навчально-матеріальної бази цих

закладів; створення умов безкоштовного або ж пільгового користування культурно-оздоровчими та спортивними закладами тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Концепція позашкільної освіти і виховання* // Інформ. зб. М-ва освіти України. – 1997. – № 7. – С. 22–32.

2. *Положення про позашкільний навчальний заклад* : затв. постановою Каб. Міністрів України від 6 трав. 2001 р. № 433 // Освіта України : нормат.-прав. док. : до II Всеукр. з'їзду працівників освіти. – К. : Міленіум, 2001. – С. 252–263.

3. *Про позашкільну освіту* : Закон України від 22 черв. 2000 р. № 1841-III // Освіта України : нормат.-прав. док. : до II Всеукр. з'їзду працівників освіти. – К. : Міленіум, 2001. – С. 229–251.

4. *Пустовіт, Г. П.* Концептуальні засади сучасної позашкільної освіти і виховання учнів / Г. П. Пустовіт // Світ виховання. – 2005. – № 1 (8). – С. 6–12.

5. *Пустовіт, Г. П.* Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1–9 класів у позашкільних навчальних закладах : монографія / Г. П. Пустовіт ; Акад. пед. наук України, Ін-т проблем виховання. – К. ; Луганськ : Альма-матер, 2004. – 540 с. – Бібліогр.: с. 508–537.

УДК 004:001.891](477)

Г. І. Разумцева, канд. філос. наук, ст. наук. співробітник ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В УКРАЇНІ У ПРАЦЯХ ВІТЧИЗНЯНИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ ДОСЛІДНИКІВ

Узагальнено дослідження українських та зарубіжних науковців, присвячені аналітико-синтетичному опрацюванню джерел інформації. Акцентовано увагу на дослідженнях вітчизняних учених, які розкривають теоретичні та практичні питання створення української національної системи реферування як складової національних інформаційних ресурсів.

Ключові слова: інформаційне забезпечення, наукові дослідження, реферат, реферування, реферативна база даних, національна система реферування.